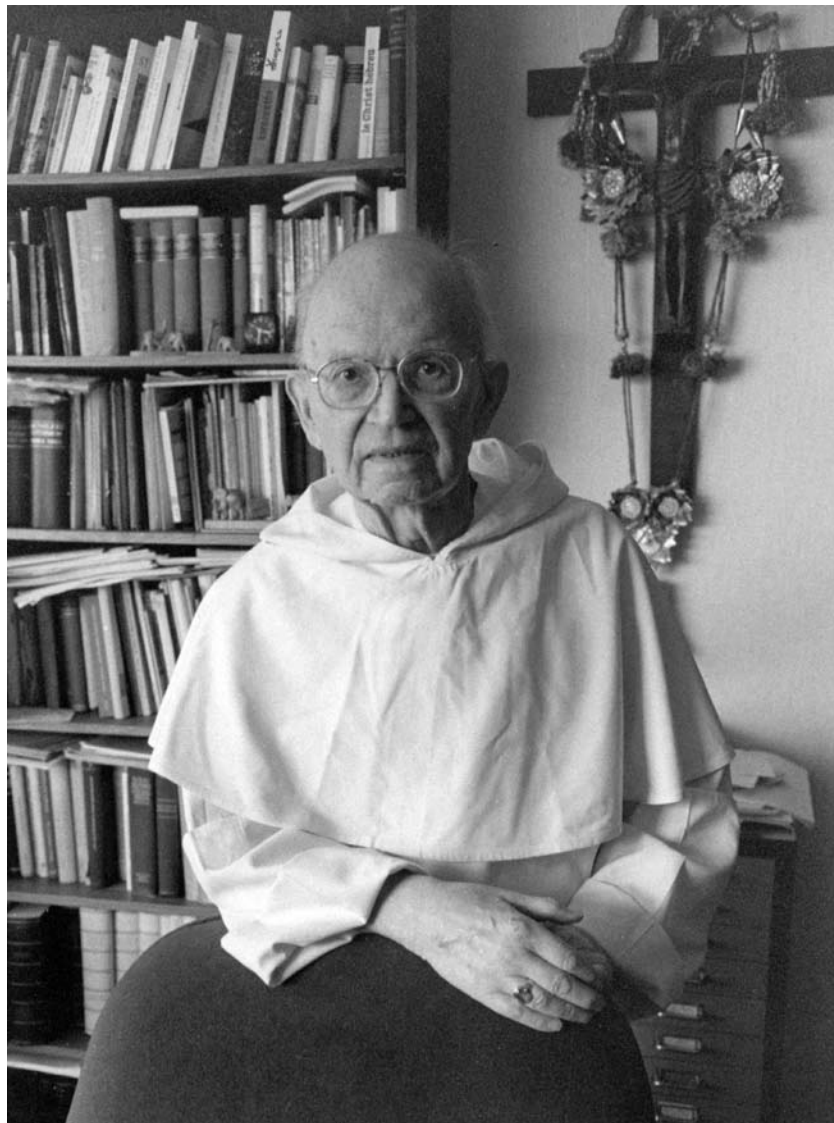

Johannes Petrus Maria van der Ploeg

4 juli 1909 – 4 augustus 2004

Op een foto van de Göttinger oriëntalist Heinrich Ewald heeft zijn leerling Julius Wellhausen de bijbelse spreuk over Ismaël, de stamvader van de Arabieren, geschreven. De tekst luidt: ‘Seine Hand gegen jeden und jedermanns Hand gegen ihn.’ Bij een terugblik op het leven en werk van ons lid Jan van der Ploeg lijkt deze spreuk passend. Naast zijn onbetwistbare wetenschappelijke verdiensten was hij maatschappelijk, universitair en kerkelijk een omstreden figuur. Daarbij moet gezegd worden dat deze Akademie hem tot lid benoemde (1958), nadat geschriften van zijn hand, die voor opschudding zorgden (1940, 1954), al lang gepubliceerd waren. Ook het Oudtestamentische Werkgezelschap in Nederland (en Vlaanderen) benoemde hem in 1941, een jaar na de geruchtmakende publicatie, tot lid, samen met de joodse, later in Auschwitz vermoorde geleerde, Juda L. Palache. Het is een lang leven waarover te berichten is. Zijn wetenschappelijke bibliografie begint in 1933 en eindigt in 1992, een tijdsspanne van 59 jaar.

Johannes (‘Jan’) Petrus Maria van der Ploeg werd in 1909 in Nijmegen geboren. Hij overleed in datzelfde Nijmegen op 4 augustus 2004, een maand na zijn 95e verjaardag. In Rijckholt bij Maastricht is hij begraven na een mis volgens de Tridentijnse ritus. Na alle turbulentie uit de jaren zeventig en tachtig was het stil om hem geworden. Zijn leven speelde zich voor een groot gedeelte af binnen instituten van zijn Dominicaanse kloosterorde: Huissen, Zwolle, le Saulchoir, het Albertinum in Nijmegen en het Angelicum in Rome. In Rome verdedigde hij in 1934 (publ. 1936) zijn proefschrift over de Knechtsliederen in Jesaja voor het doctoraat in de theologie. Daarnaast behaalde hij voor de Pauselijke Bijbelcommissie eveneens het licentiaat (1937) en promoveerde in 1946 in de bijbelwetenschap met een studie *Fondaments bibliques d'une sociographie d'Israël*.

Intussen had hij docentschappen vervuld in Zwolle en aan het Albertinum. In 1951 werd hij tot hoogleraar Oude Testament en Hebreeuws benoemd in Nijmegen, later ook voor het Syrisch. In 1960-1961 was hij Rector Magnificus van Nijmegen. Door de ontwikkelingen in de Katholieke Kerk na het Tweede Vaticaans Concilie nam hij de rol van een defensor fidei op zich. Scherpe, niets en niemand ontziende polemieken dreven hem in de isolatie. Hoewel ordensman verliet hij in 1970 het Albertinum en ging op zichzelf wonen. De bij zijn emeritaat verleende onderscheiding werd tot twistappel toen publicaties uit 1940 en 1954 opnieuw in de openbaarheid kwamen. Hier zijn de volgende werkvelden uit dit geleerdenleven te benoemen: 1. Qumrân 2. Het Syrisch christendom 3. Exegese van het Oude Testament. Aan het slot zal ik

ingaan op de publicaties die antisemitisch zijn genoemd. De kerkelijke strijd, hoewel bepalend voor de beeldvorming over hem, is geen voorwerp voor een herdenking in de Akademie van Wetenschappen.

De promotie in de bijbelwetenschap gaf hem in 1946 de gelegenheid naar Palestina te reizen en zo verbleef hij een vol jaar in de befaamde École biblique in Jeruzalem. Het was een cruciale tijd waarin de autoriteit van het Britse mandaat afbrokkelde, het besluit van de Verenigde Naties over de deling van Palestina in een joodse en een arabische staat tot stand kwam en het land zelf door terreur en contra-terreur in chaos verzonk. In die tijd werden de eerste vondsten gedaan die de kennis van het vroege Jodendom zouden revolutioneren, de zogenaamde rollen van de Dode Zee. Vier van deze rollen waren op 19 juli 1947 in handen gekomen van Mar Samuel, de bisschop van het syrisch-orthodoxe Marcusklooster in Jeruzalem. Van der Ploeg, die vanwege zijn belangstelling voor de Syrische traditie reeds tweemaal bij de bisschop op bezoek was geweest werd eind juli 1947 uitgenodigd een oordeel over de vondsten te geven. Daarmee was hij de eerste wetenschapper, die de rollen onder ogen kreeg. Van der Ploeg komt de eer toe als eerste de grote Jesajarol te hebben geïdentificeerd. Hoewel niet paleografisch geschoold, herkende hij een aantal teksten van de Ebed יהWH-liederen. Ook was hem duidelijk dat het om oude handschriften ging. Maar alle pogingen de echte ouderdom te bepalen mislukten. Mar Samuel wilde niet in contact gebracht worden met experts van de Hebreeuwse Universiteit. Wel stemde hij toe in het raadplegen van een door Van der Ploeg niet met name genoemde 'joodse geleerde uit Amsterdam, die in Jeruzalem verbleef.' Het blijkt te gaan om Isac Leo Seeligmann, toentertijd curator van de Bibliotheca Rosenthaliana in Amsterdam en later hoogleraar bijbelwetenschap in Jeruzalem. Hij had die dag een dringende, niet te verzetten afspraak. En zo mislukte het bezoek. Was het anders gelopen dan zouden wellicht twee Nederlandse geleerden met een wereldprimeur voor de dag zijn gekomen. Gedurende zomer, herfst en winter 1947 raadpleegde Mar Samuel verschillende deskundigen, maar niemand kon en wilde de ouderdom van de rollen bevestigen. Ook de claim dat E.L. Sukenik uit Jeruzalem de eerste was die met zekerheid de rollen kon dateren blijkt niet te kloppen. Ook hij had veel aarzelingen bij een voor de toenmalige stand van de wetenschap revolutionaire ouderdom. Het keerpunt kwam driekwart jaar later. John C. Trever, een fellow van de American School in Jerusalem, kreeg toestemming de rollen te fotograferen. Trever had meer moeite de Jesajatekst te identificeren, maar bracht het schrift onmiddellijk in verband met de Papyrus Nash uit de tweede eeuw voor Chr. De ban werd gebroken toen William Foxwell Albright, een erkende epigrafist en paleoloog, met foto's om advies gevraagd

werd en per kerende post op 15 maart 1948 antwoordde: ‘My heartiest congratulations on the greatest manuscript discovery of modern times’. De verwijten die van der Ploeg later over het missen van een historische kans gemaakt zijn, gaan van een kennisstand uit die op dat moment niet aanwezig was. Iedereen tastte in het duister. Toch blijft het ironisch dat Van der Ploeg bij zijn bezoek aan Mar Samuel over een camera beschikte. Hij die in zijn latere leven de leer vaak boven mensen stelde, stelde nu de mensen boven de tekst. Hij heeft geen poging gedaan iets van de rollen te fotograferen, daarentegen wel de bisschop en de monniken.

Terug in Nederland ontwikkelde Van der Ploeg zich tot de Qumrân-specialist in ons land. In de memorie voor het lidmaatschap van de KNAW in 1958 wordt deze expertise expliciet geroemd. In 1959 kwam zijn tweede kans. Roland de Vaux bood via Van der Ploeg de publicatierechten van nieuwe rollen en fragmenten te koop aan. Twee jaar later was de koop door de KNAW met behulp van ZWO een feit (1961, 1962). De weg naar Nederlands onderzoek van de Dode Zeerollen liep via Van der Ploeg. Dat is zijn historische rol en verdienste. De KNAW gaf Van der Ploeg en de jonge A.S. van der Woude (Groningen) de opdracht tot publicatie. Zij reisden vrijwel direct naar Jeruzalem (maart 1962) voor de ontrolling en bestudering van het belangrijkste handschrift, de Aramese Job-Targum. Een eerste bericht werd één week na terugkeer, in mei 1962, hier in de Akademie gegeven. In de begeleidingscommissie leefde echter het oer-Hollandse koopmansgevoel dat na het betalen van zoveel geld, uitsluitend de Nederlandse wetenschap van de vondsten moest profiteren. Dat leidde tot de discussie of de teksten zolang moesten worden bestudeerd dat er bij uiteindelijke publicatie niet veel meer aan toe te voegen was of dat een snelle publicatie wenselijk was. Van der Ploeg koos in een brief aan het bestuur van de Afdeling Letteren – en dat siert hem –, duidelijk voor de laatste optie. Tussen 1959 en 1971 verschenen vier monografieën van zijn hand, waaronder de *editio princeps* van de Job-Targum, een geannoteerde vertaling van de Rol van de Oorlog (1QM), en verder nog 22 artikelen en recensies.

Zijn belangstelling voor het Syrisch Christendom, vooral in de Indiaase vorm, bepaalde zijn leven. Die bracht hem in 1947 bij Mar Samuel en de Dode Zee rollen.

De eerbewijzen uit het oosten, titulair (choor)bisschop van Amid en eredoctor van Madras waren verdiend. Letterlijk monnikenwerk was het verzamelen, bestuderen en classificeren van Syrische handschriften die in het bezit waren van bibliotheken en particulieren in Zuid-India. Eén van de handschriften, het boek *Judith* met opmerkelijke varianten, gaf hij uiteindelijk zelf uit. In de

spiritualiteit van de kerken uit de Syrische traditie komt naar voren wat hij in de Nederlandse kerk van zijn dagen node miste: de continuïteit in de omgang met de traditie. Daarom luidt een voorwoord: 'The Christians of St Thomas may strive to conserve their identity, to study their traditions and love them. The identity of a group is firmly linked with the love for its tradition.' Hier in Zuid-India kon hij zowel zijn filologisch-historische als liturgische en kerkelijk interesse kwijt.

De dissertatie over de *Knechtsliederen in Deutero-Jesaja* (1934) is lange tijd een standaardwerk voor katholieke exegeten geweest. Opvallend is de brede discussie met historisch-kritische, protestantse uitleggers, die tot kritische vragen van zijn examinatoren leidde. Maar waar de kerkelijke traditie en *doctrina* op het spel staan wordt de tekstbehandeling apologetisch. Zo komt hij bij de Knechtsliederen uit op de klassieke Messiaanse interpretatie en in de discussie over het Immanuel-woord uit Jes. 7:14 houdt hij overeind dat het niet uitgesloten is dat de 'profeet zelf reeds aan een "maagd" gedacht heeft.'

Zijn kracht ligt eerder bij lexicalische studies dan bij de analyse van grote theologische concepten. Lemmata worden onderzocht in vergelijking met het Akkadisch, Syrisch en Arabisch, zonder dat overigens latere commentaren en woordenboeken hem steeds volgen. De sociografische studies beginnen ook steeds met woordonderzoek, beschrijven de groepen die erachter staan en hun religieuze context. De studie over armoede sluit uit dat armoede een religieus ideaal zou zijn in het OT. In tegenstelling tot de reëel existierende armen, ontkenkt Van der Ploeg het bestaan van een aristocratie in het antieke Israël. Wel zijn er uitzonderlijke gestalten geweest, maar een aparte elite heeft niet geëxisteerd. De *šōterîm* van Israël behoorden volgens Van der Ploeg tot een in de tijd van de Koningen ontstane groep ambtenaren, die de schrijfkunst machtig waren en rechters, bevelhebbers en civiele machthebbers assisteerden.

Drie grote commentaren: Spreuken, Prediker, Psalmen verschenen vanaf de jaren vijftig. Spreuken wordt uitgelegd vanuit het bredere perspectief van de oud-oosterse wijsheid, maar als uitgangspunt geldt de *jir'at JHWH*, de vrees van JHWH, die uiteindelijk de hele levenswijsheid onder het beslag van de Godnaam legt. De uitleg is begripsmatig parafrazerend. Prediker wordt door hem binnen het eigen krachtenveld van de joodse traditie geplaatst, een niet vanzelfsprekende plaats voor deze filosoof van het Oude Testament. De kloof tussen de werkelijkheidservaring van Prediker en zijn veronderstelde belijdenis van God als schepper, wordt door Van der Ploeg zo geduid dat het boek over zich zelf heen kijkt naar de openbaring in Christus: 'Qohelet kon de problemen waarvoor hij zich zag gesteld niet doorgronden, hij stuitte af op het mysterie Gods waarvoor hij zich deemoedig als gelovige Jood boog. Maar hij

boog zich niet zonder... een kreet van verlangen naar verlossing te hebben geslaakt.' Weinig commentatoren zullen hem dat zo nazeggen. Echt thuis is Van der Ploeg in de Psalmen. In het voorwoord van deel I voelt de lezer iets wat hij vaker bij Van der Ploeg mist: enthousiasme, betrokkenheid, warmte, hij neemt de lezer aan de hand. Hier kruipt hij in de rol die de joodse exegeet Moshe Greenberg eens van alle uitleggers gevraagd heeft: allereerst advocaat van hun tekst te zijn. Vanuit die binding oordeelt hij met meer zekerheid, verdedigt ook kritische posities zonder een directe volgeling van de sinds Gunkel geïntroduceerde *Formgeschichte* te worden. Zijn beoordeling is grondig en geleerd, indirect droeg hij met zijn commentaar bij aan het vertaalwerk van Katholieke Bijbel Stichting.

In het licht van de latere geschiedenis is het in maart 1940 'cum permissu superiorum' gepubliceerde boek van Van der Ploeg over *Het Joodsche vraagstuk, een maatschappelijk probleem* niet anders dan met huiver te lezen. Dat geldt inhoudelijk maar ook voor de pretentie een wetenschappelijke studie te zijn. Een smal perspectief op de werkelijkheid, gevoed door het beperkte referentiekader van de eigen religieuze traditie, leidt er toe dat religieuze en seculiere anti-joodse vooroordelen naadloos met elkaar verbonden worden. Zo komt bij hem een onheilige alliantie tot stand tussen een uit de verkiezings-theologie gepostuleerd joods superioriteitsgevoel, het boek Esther, het antisemitisme in de voor- en vroeg-christelijke tijd onder het motto 'waar twee kiven, hebben twee schuld' enerzijds en vermeende negatieve joodse eigenschappen, een bovenproportionele joodse invloed op het maatschappelijk leven en verantwoordelijkheid voor nationaal, zedelijk en godsdienstig verval anderzijds. Als antisemitisme heeft Van der Ploeg dit zelf niet verstaan, integendeel hij wilde met zijn studie explosies van antisemitisme in het toenmalige klimaat verhinderen. Ondanks alle noodzakelijke relativering bij het oordeel van een later geborene over de taal van de tijdgeest, kan het oordeel niet anders luiden dan dat deze studie pseudo-wetenschappelijk, historisch naïef en theologisch gevaarlijk is. Dat betekent echter geenszins dat Van der Ploeg aan de kant van de Duitse bezetter stond. Hij schreef in de ondergrondse pers en zat enige tijd ondergedoken. Veertien jaar later (1954) schreef Van der Ploeg een studie over de verhouding tussen de (R.K.) Kerk en Israël. Hij vertegenwoordigde het toen nog klassieke standpunt dat door het niet aanvaarden van het Evangelie, de Kerk in de plaats gekomen was van Israël. Er zijn geen twee wegen. Geen twee volken van God naast elkaar. Toch lijkt hij zich iets meer bewust te zijn van het geheim, waarover Paulus spreekt wanneer het over het joodse volk gaat. Dat wordt weer teniet gedaan door de kilheid waarmee het kerkrechtelijk standpunt wordt verdedigd over doop en opvoeding

van joodse kinderen door christelijke pleeggezinnen in en na de Tweede Wereldoorlog. Toch is er iets van beweging te bespeuren. Het *mysterion* van de ‘redding’ van heel Israël (Rom 11:25v.) houdt hij open.

De ongebroken levenslijn van Jan van der Ploeg was het Syrisch Christendom in Zuid-India. Daar heeft hij zijn wetenschappelijke lauweren verdiend en daar was hij in meer dan één opzicht thuis. Zijn verdienste voor het Qumrân-onderzoek in Nederland moet hoog worden ingeschat. De breuken liggen bij de relatie met zijn kerk waarvan hij een meer dan trouwe zoon was. Zijn tragiek bestond er in dat die kerk veranderde, maar hij niet. Het laatste gedeelte van zijn leven is eenzaam geweest, zoals hij een medestander enige jaren geleden schreef. Vanuit die kring werd hij ondanks alle strijdvaardigheid en polemieken, eerlijk en menselijk bescheiden genoemd. Aan het eind van zijn boek over de Thomas-Christenen in Zuid-India beschrijft hij met heimwee oude liturgische gebruiken. Eén daarvan is een *ceremonica vetustissima* waarbij na de gebeden de oudste priester de handen van alle participanten in de zijne neemt als teken van vrede. Dat hij die vrede aan het eind van zijn leven gevonden mag hebben, is hem toe te wensen.

Een uitgebreide en geannoteerde versie is te vinden via: www.rug.nl/staff/noort/publicaties/herhomnec.

